

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Б. ЖАМГЫРЧИНОВ АТЫНДАГЫ ТАРЫХ,
АРХЕОЛОГИЯ ЖАНА ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 07.23.671

Кол жазма укугунда

УДК: 94.510.093: 327 (575.2) (043.3)

ШАРШЕНБЕК КЫЗЫ АЙПЕРИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ШАНХАЙ КЫЗМАТТАШТЫК
УЮМУНУН ӨЛКӨЛӨРҮ МЕНЕН БОЛГОН МАДАНИЙ-
ГУМАНИТАРДЫК КЫЗМАТТАШТЫГЫ**

Адистиги: 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы; 07.00.03 – жалпы тарых

Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациясынын авторефереты

БИШКЕК 2024

Диссертация Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин тарых жана чөлкөм таануу факультетинин чөлкөм таануу жана кыргыз таануу кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Омурова Жамыйкат Орозбековна тарых илимдеринин доктору, доцент, чөлкөм таануу жана кыргыз таануу кафедрасынын башчысы Ж.Баласагын атындагы КУУ

Расмий оппоненттер:

Джуманалиев Акылбек Джуманалиевич тарых илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз УИАсынын Тарых институтунун Тарых жана маданият бөлүмүнүн башчысы
Абдалиева Гульзада Кошоевна тарых илимдеринин доктору, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин доценти

Жетектөөчү мекеме:

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Кыргызстандын жана Чыгыш чет өлкөлөрүнүн тарыхы кафедрасы.

Диссертация 2024-жылдын 20-декабрында саат 13.00дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. Джамгерчинов атындагы тарых, этнология жана археология институтуна караштуу тарых илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 07.23.671 диссертациялык кеяештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Бишкек ш., фрунзе көч. 547. Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/072-7sm-mez-hia>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу пр. 394) илимий китепканасынан жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынан (720071, Бишкек ш., Чүй пр. 265 а), ошондой эле Кыргыз Республикасынын улуттук аттестациялык комиссиясынын сайтынан: https://vak.kg/d_07_23_671/ таанышууга болот.

Автореферат 2024-ж. 20-ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, тарых илимдеринин доктору

Карыева А.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу: Учурдагы болуп жаткан ааламдашуу шарттарында дүйнө өлкөлөрүнүн маданий-гуманитардык жааттагы кызматташтыгы артыкчылыктуу мааниге ээ болуп, саясий жана экономикалык мамилелер менен бир катар тышкы саясаттын үчүнчү өлчөмү катары бааланууда. Дал ушул мамилелер аркылуу мамлекеттер менен эл аралык уюмдар эл аралык аренада артыкчылыктарга ээ болуп, позитивдүү имидж жаратышууда.

Белгилгилүү болгондой, маданий-гуманитардык кызматташтык – мамлекеттердин маданият, билим берүү, илим, саламаттыкты сактоо, маалыматтык технологиялар, спорт, массалык маалымат каражаттары (ММК), туризм, жаштар чөйрөсү ж.б. тармактардагы кызматташуусу болуп саналат. Ошол эле учурда, «маданий-гуманитардык саясат», «маданий дипломатия» жана «жумшак күч» сыяктуу факторлор диссертацияда маданий-гуманитардык кызматташуунун максаттарына жетүүнүн натыйжалуу куралы катары каралууда. Анткени, мажбурлоо саясатына караганда жагымдуу жүргүзүлгөн саясаттын негизинде маданий-гуманитардык багыттагы иш-чаралар көбүрөөк ишке ашырылып, өз ара түшүнүшүү жана сый-урмат мамилелерин калыптандырат.

Шанхай кызматташтык уюмунун (мындан ары кыскартып ШКУ деп беребиз) мүчө мамлекеттеринин өз ара мамилелериндеги көйгөйлүү маселелер катары алардын ар кандай мүмкүнчүлүктөрү менен позицияларын (көз караштарын) белгилей кетүү зарыл. Анткени, өз кезегинде аталган уюмдун жалпы жана жеке максаттары менен милдеттерин макулдашууда жана ишке ашырууда айрым бир кыйынчылыктарга туш болууда. Белгилей кетүүчү нерсе болуп, аталган уюмдун ишмердүүлүгүнүн 2001-жылдан бери уланып келе жаткандыгына карабастан, маданий-гуманитардык байланыштар 2007-жылдан тартып гана иш жүзүнө ашырыла баштагандыгын. Уюмдун мүчө мамлекеттеринин маданий кызматташуусун жөнгө салган негизги документ болуп 2007-жылдын 16-августунда Бишкекте кабыл алынган ШКУга мүчө-мамлекеттердин ортосундагы маданий-гуманитардык тармактагы кызматташтык жөнүндөгү макулдашуу эсептелет. Макулдашууда, өзгөчө көңүл өсүп келе жаткан жаш муундарга бурулган, буга чейин 2006-жылы ШКУнун ишмердүүлүгүндөгү стратегиялык актуалдуу багыт катары Жаштар Кеңеши түзүлгөн.

ШКУга мүчө мамлекеттердин маданий-гуманитардык кызматташтыгы 23 жылдын ичинде зор тажрыйбага ээ болду жана Евразия мейкиндигиндеги жашаган элдер менен мамлекеттердин ортосунда өзүнүн кадыр-баркын жана таасирин кеңейтти.

Белгилей кетүүчү нерсе, изилдөөгө алынып жаткан илимий тема азыркы учурга чейин жеткиликтүү деңгээлде иликтенбей, айрым бир маданий-гуманитардык жааттагы маселелердин изилдөөчүлөрдүн көз жаздымында

калып, илимий айлампага киргизилбей келе жаткандыгы илимий изилдөөнүн актуалдуулугун айгинелейт.

Диссертациянын темасынын ири илимий долбоорлор, праграммалар менен болгон байланышы. Диссертация демилгелүү иш болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин негизги максаты – Кыргызстандын Шанхай кызматташтык уюмунун мүчө өлкөлөрү менен болгон маданий-гуманитардык байланыштарынын өнүгүүсүнүн тарыхый жолун талдоо менен бирге, уюмдун өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн жана тенденцияларын ачып көрсөтүү.

Диссертациялык изилдөөнүн максатына жетүү үчүн изилдөөдө төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

1. Диссертациялык изилдөөнүн көйгөйлөрүнүн изилдениш деңгээлин аныктоо;
2. Изилдөөнүн булактаануусун типологиясы жана мааниси боюнча аныктоо;
3. Маданий-гуманитардык кызматташуунун концептуалдык негиздерин жана укуктук-ченемдик базасын талдоо;
4. Кыргыз Республикасынын ШКУнун мүчө өлкөлөрү менен болгон маданий кызматташтыгынын негизги аспектилерин жана көйгөйлөрүн аныктоо;
5. Билим берүү, илим жана саламаттыкты сактоо тармагында Кыргызстандын ШКУнун мүчө өлкөлөрү менен интеграциялык процесстерин изилдөө;
6. Шанхай кызматташтык уюмунун университетинин түзүлүшүнүн зарылдыгын жана ишмердүүлүгүн мүнөздөө;
7. Учурдагы көп полярдуу мезгилде ШКУнун Жаштар кеңешинин стратегиялык маанисин жана ишмердүүлүгүн аныктоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. ШКУнун Евразия мейкиндигинде көз карандысыз эл аралык уюм катары калыптануу тарыхында Кыргызстандын ШКУга мүчө өлкөлөр менен маданий-гуманитардык өз ара мамилелерин изилдөө Кыргызстандын тарых илиминде алгачкылардан болуп изилденүүдө.
2. Кыргызстандын ШКУга мүчө өлкөлөр менен маданий-гуманитардык өз ара мамилелерин Кыргызстан менен ШКУнун мүчө өлкөлөрүнүн ортосундагы маданий-гуманитардык кызматташтык жылдарындагы ШКУнун расмий сайттарындагы укуктук-ченемдик жана башка документтери талдоого алынып, системалаштырылды.
3. Түрк, орус жана башка тилдердеги адабияттардын жардамы менен Кыргызстандын уюмга мүчө өлкөлөр менен маданий-гуманитардык кызматташтыктарынын артыкчылыктары багыттары (илим, билим берүү, театр ж.б.) каралып, туризм, экология жана башка жааттагы актуалдуу окуялары талдоого алынды.
4. Диссертациялык иште ШКУнун электрондук сайтынын архивдик материалдары, Кытай Эл Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин, Россия Федерациясынын Тышкы иштер министрлигинин интернет сайттарындагы материалдар, Кыргыз

Республикасынын Президентинин архивинин материалдары, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин, Кыргыз Республикасынын Маданият, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин, Туризм департаментинин, Саламаттыкты сактоо министрлигинин расмий аналитикалык маалыматтары, Улуттук Статистика комитетинин жана айрым ведомстволордун расмий маалыматтары, Кыргызстандагы белгилүү аналитиктеринин пикирлери илимий айлампага киргизилди. Аталган материалдар изилдөөнүн булактык базасын кыйла кеңейтти.

Изилдөөнүн илимий практикалык мааниси. Илимий иштин ар бир бабындагы негизги бүтүмдөр жана жалпы тыянактар Ата Мекен тарыхы, Евразия тарыхы, ШКУнун тарыхы, жалпы тарых, азыркы эл аралык мамилелер менен дипломатиянын тарыхы сыяктуу көйгөйлөрдү изилдөөдө, интернеттик дарстарды даярдоодо, окуу куралдарын түзүүдө жана ушул теманын алкагында салыштырма изилдөөлөр жүргүзүлгөн илимий чөйрөлөрдө пайдаланууга болот.

Илимий иштеги коргоого коюлуучу негизги жоболор.

1. Кыргыз Республикасынын уюмга мүчө мамлекеттер менен маданий-гуманитардык кызматташтыгы үч этапта көрсөтүлдү: биринчи этап – укуктук-ченемдик базанын калыптанышы (2002-2010-жылдар); экинчи этап – аталган кызматташтык жаңы тармактарга жайылышы (2010-2017-жылдар); үчүнчү этап – уюмдун алкагынын кеңейиши жана жаңы мүмкүнчүлүктөрдүн пайда болушу (2017-2023-жылдар);
2. Кыргыз Республикасы менен ШКУнун мамлекеттеринин ортосундагы көп тараптуу форматтагы маданий-гуманитардык алакаларынын өнүгүүсү 2007-жылдан башталып, ал эми 2015 - 2023-жж. аралыгында маданият, билим берүү, илим, массалык маалымат каражаттары, туризм, спорт, экология ж.б. тармактарында ШКУнун ишмердүүлүгүнүн кеңейиши менен практикалык түрдө ишке ашырылган.
3. Кыргызстан менен ШКУга мүчө мамлекеттердин ортосундагы активдүү эки тараптуу жана көп тараптуу маданий байланыштар элдердин руханий жана материалдык мурастары менен тереңирээк таанышууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда “маданий дипломатия” аспектиси ШКУ өлкөлөрүнүн маданий кызматташтыгында маанилүү орунду ээлейт.
4. Учурдагы болуп жаткан ааламдашуу процесстеринин доорунда улуттук баалуулуктарды сактоо жана тарыхый эстеликтерди коргоо проблемалары ШКУга мүчө ар бир өлкөнүн маданий иденттүүлүктүн маанилүү багыттарынын бири катары актуалдуу болууда.
5. ШКУнун ишмердүүлүгүнүн мындан ары өнүгүүсү үчүн Жаштар кеңешинин ишмердүүлүгү уюмдун мүчө мамлекеттери үчүн стратегиялык мааниге ээ. Уюмдун Жаштар кеңешинин курамына ар бир мүчө мамлекеттин улуттук жаштар уюмдары кирет. Жаштар кеңештин мүчөсү катары Кыргыз Республикасынын атынан Кыргызстандын Жаштар коомдук кеңеши эсептелинет.

6. Уюмдун алкагында кытай тилин үйрөнүү, кытай маданиятын жайылтуу, академиялык өз ара алмашуу, студенттердин мобилдүүлүгү, тармактык университеттерди жана ШКУнун университеттери аркылуу адистештирилген университеттердин ассоциацияларын түзүү жигердүү жүргүзүлүүдө, бирок тилекке каршы бул процесс негизинен бир жактуу ишке ашууда. Мисалы, чакан өлкөлөрдүн мамлекеттик бюджетинин чектелүү болгондугуна байланыштуу, академиялык мобилдүүлүк жаатында ал өлкөнүн катышуусу чектелүүдө.
7. Кыргызстан менен ШКУнун мүчө мамлекеттеринин ортосундагы маданий-гуманитардык багыттагы мамилелерде Кыргыз Республикасы азырынча пассивдүү иш алып барууда.

Изилдөөнүн хронологиялык алкагы. Изилдөөнүн мезгилдик чегинин төмөнкү сызыгы 2001-жылдан – ШКУнун пайда болгон жана уюмдун институтташуу процессинен башталат. Изилдөөнүн мезгилдик чегинин жогорку сызыгы 2023-жыл - ШКУнун өнүгүшүнүн учурдагы тенденцияларынын талданышы менен жыйынтыкталат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөчү тарабынан тарыхнааманын талдоосу көрсөткөндөй Кыргызстандын учурдагы тышкы саясатынын тарыхындагы бул көйгөй боюнча изилдөөлөр жокко эсе экендиги аныкталган жана терең изилдөөнү талап кылаарын көрсөттү; Биринчи жолу илимий айлампага архивдик булактардын жана массалык маалымат каражаттарында жарыяланбаган материалдардын жаңы катмары киргизилди, бул изилдөөлөрдүн булак базасын олуттуу түрдө тереңдетти; Кыргызстан менен ШКУга мүчө мамлекеттердин ортосундагы маданий-гуманитардык мамилелердин багыттары аныкталып, анда Кыргызстан пассивдүү позицияда экендиги жана анын себептери аныкталган.

Иштин апробацияланышы. Диссертациялык иштин мазмуну жана илимий тыянактары эл аралык (Россия, Казакстан) жана республикалык илимий–практикалык конференцияларда, форумдарда, тегерек отурум ж.б. илимий жыйындарда апробацияланды.

Диссертациянын илимий жыйынтыктарынын изденүүчү басмада жарыялаган эмгектерде чагылдырышынын толук көлөмү: Илимий иштин негиздери жана жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын УИА сунуштаган атайын илимий жыйнактарда, чет элдик рецензияланган журналдарда жана башка илимий жыйнактарда жарыяланган. Илимий иш боюнча жалпы 10 илимий макала жарык көрдү, алардын 5 и чет элдик басмаларда чыгарылган, 5 макала РИНЦте катталган басылмаларда, 2 макала Ж.Баласагын атындагы КУУнун вестнигине, 1 макала “Web of Science” жана “Scopus” индекс системасы камтылган басмаларда жарык көрдү.

Диссертациялык иштин түзүлүшү. Диссертациялык иш 170 беттен туруп, анын мазмуну киришүүнү, төрт бапты жана корутундуну камтыйт. Колдонулган тарыхый адабияттардын жана булактардын тизмеси 350 аталыштан жана тиркемеден (карталар, фотосүрөттөр, таблицалар) турат.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманынын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңычылдыгы, теориялык-практикалык мааниси, коргоого алынып чыгарылган негизги жоболор, изилдөөнүн хронологиялык алкагы, изденүүчүнүн жеке салымы тууралуу маалыматтар бар.

Биринчи бап “Илимий изилдөөнүн тарыхнаамасы” деп аталат. Кыргыз Республикасынын ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташтык маселесин изилдөө бүгүнкү күндө дүйнөлүк жана чөлкөмдүк саясатта абдан кызуу талкууга алынып, атайын адистештирилген илимий мекемелер жана институттар тарабынан тынымсыз илимий иликтөө иштери жүргүзүлүп келет. Чет элдик жана жергиликтүү окумуштуулардын, аналитиктердин, саясат таануучулардын жана башкалардын тарыхнаамасына талдоо жүргүзүүдө *төрт топко* бөлүп изилдедик:

1. Россия Федерациясынын (мындан ары РФ) илимпоздорунун, саясат таануучуларынын, серепчи, аналитиктердин эмгектери;
2. Түштүк Чыгыш Азия (Кытай, Индия, Япония ж.б.) окумуштууларынын илимий эмгектери;
3. Америка кошмо штаттары (мындан ары АКШ) жана Евробиримдик өлкөлөрүнүн изилдөөчүлөрүнүн эмгектери;
4. Борбордук Азия (мындан ары БА деп кыскартып беребиз) республикаларында окумуштуулардын, аналитиктердин ж.б. изилдөөлөрү.

Биринчи топто - РФнын илимпоздорунун, саясат таануучуларынын, серепчи, аналитиктерин илимий эмгектери каралды. РФда ШКУнун жаралуу тарыхын, ошондой эле уюмдун алкагындагы маданий-гуманитардык багыттагы кызматташтыгын жана көйгөлөрүн чагылдырган эмгектер арбын. Алар А. В. Лукин, С. Г. Максимова, О. Е. Ноянзина, Д. А. Омельченко, Н. П. Гончарова, А. А. Куртов, Ю. Морозов, Муратшина К. Г., Бахтин Е. Л., Колегова О.Ю., Цвык Г.И., ж.б. Ошондой эле, Евразия мейкиндигиндеги билим берүү алкагындагы ШКУУнун ролу жөнүндө Г. П. Иванова, О. К. Логвинова, Е. С. Белукова, Л. И. Ефремова, Р. Г. Федоров, Т. Л. Гурулева, Н. И. Бедареванын илимий макалаларында анализ беришкен.

КЭРдин тышкы саясатын ишке ашырган, Конфуций институттарын жана кытай маданиятын тараткан «жумшак күч» саясатын, Конфуций институтунун түйүнүнүн жайылышы жана өнүгүүсүн, “Бир алкак, бир жол” долбоорлорун изилдеген орус окумуштуулардын катарында С. Г. Лузянин, А. А. Забелла, Е. В. Канунников, Е. В. Журавлева, Н. В. Хисамутдинова, Е. А. Антюхова, С. В. Михневичтин ж.б. киргизсек болот.

Орус окумуштууларынын эмгектеринде ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык ишмердүүлүк, айрыкча билим берүү, илим жана туризм тармагындагы кызматташуусун өнүктүрүүдө, уюмдун мүчө мамлекеттеринин, анын ичинде Кыргызстандын кызыкдар экендиги белгиленип келет.

Экинчи топтогу тарыхнаамага Түштүк Чыгыш Азия (Кытай, Индия, Япония, Пакистан) окумуштууларынын илимий эмгектери кирди.

КЭРдеги Фудан университетинин (Шанхай) эл аралык мамиле институтунун профессору, Ал ШКУ, Россия жана БАны изилдөө борборунун жетекчиси, Кытайдын белгилүү саясат таануучусу Чжао Хуашэндин биз изилдеп жаткан маселе боюнча бир топ эмгектери жарыкка чыккан. Бул окумуштуунун эмгектеринде Борбор Азия, ШКУ өлкөлөрүнүн регионалдык интеграция көйгөйлөрү жана көптөгөн маселелер талданат.

Ал эми изилденип жаткан тема боюнча кытайдын бир топ окумуштууларынын, саясат таануучуларынын орус тилиндеги эмгектери бар. Алар Чжан Веньвэйдин, Чжоу Цзюнь, Лян Чжэньпэндин, Цзяо Ицян, У Юйяо, Чжао Фэнцай, Лю Яньдун, Чжао Синь, Ши Даньдань ж.б. Алардын эмгектеринде Кытайдын ХХI к. БАдагы маданий дипломатиясы, кытай маданиятынын жана тилинин эл аралык деңгээлде таралышы, Конфуций институттарынын ишмердүүлүгү, жайылышы жана келечеги туралуу маалыматтар камтылган.

ХХI к. башында КЭРдин учурдагы тышкы саясий стратегиялык негизин түзгөн «Гармониялык тынчтык», “Бир алкак, бир жол” концепциялары жакшы талкууга алынган. Бул маселелерди изилдеген окумуштуулар КЭР тышкы саясатта биргелешкен өнүгүү, өз ара пайдалуу жана жакшы коңшулук принцибин карманарын белгилешет. Бул концепциялардын ишке ашырууда БА өлкөлөрү маанилүү орунда экендиги тууралуу жазылган эмгектер арбын. Алсак, Лю, Яньдун, Сун, С, Чжун Цзаньпин, Цин Юйцай, Чжоу Гупин, Ло Вэй ж.б.

Көпчүлүк кытай илимпоздорунун изилдөөлөрүндө Кытайдын тышкы саясатын ишке ашыруудагы ролуна басым жасалган. Кытайдын ШКУнун алкагындагы коңшу өлкөлөр менен көп тараптуу жана эки тараптуу кызматташуусундагы жакын өнөктөштүк мамилелери белгиленүүдө. Ошондой эле, ШКУнун алкагындагы кызматташтыктын негизги тармагы болуп коопсуздук жана экономика гана эмес, маданий-гуманитардык байланыштар да эсептелинери жазылат.

Индия менен Ирандын ШКУда байкоочу статусун алышы Азияда абдан активдүү изилдөөлөргө алып келген. Учурда Индия ШКУнун мүчө мамлекети катары таанылган. Уюмдун түзүлүшүн жана өнүгүшүн, кызматташтык багыттарынын кеңейишин изилдеген *Индиянын* бир катар окумуштуулары бар. Алсак, Ниведита Дас Кунду жана Мина Сингх Рой. Алар аймактагы коопсуздук маселелерин жана уюмдун ишмердүүлүгүн изилдешкен.

Ал эми ШКУнун дагы бир мүчөсү *Пакистандын* окумуштуулары Захид Али Кхан, Мухаммад Саиф ур Рехман и Рауф Сарват уюмдун ишмердигине алгылыктуу маанидеги көз караштарын жазышкан. Эмгектеринде Пакистандын ШКУнун алкагындагы мүчө мамлекеттер менен кызматташуусун талдаган.

Изилденип жаткан тема боюнча *Япон* изилдөөчүлөрүнүн эмгектеринде Борбордук Азиядагы Кытайдын таасири талданат. ШКУнун

ишмердүүлүгүнүн алкагында япон изилдөөчүлөрүнүн илимий макалалары жарык көргөн. Томоко Симамура, Фумихико Камата ж.б. эмгектери ШКУнун түзүлүшүнүн тарыхы, кызматташтык чөйрөлөрүнүн кеңейүүсүнө жана Кытайдын "жумшак күч" стратегиясы, идеологиялык аспектилерине арналган.

Жалпысынан, Индия, Япония жана Пакистандын көпчүлүк окумуштууларынын изилдөөлөрүндө мүчө мамлекеттердин стратегиялык милдеттерин чечүүдө ШКУнун алкагындагы кызматташуулардын маанилүүлүгү аныкталат.

Үчүнчү топко, ШКУнун жана БА анын ичинде Кыргызстандын ички жана тышкы саясатына анализ берген АКШ жана Евробиримдик өлкөлөрүнүн изилдөөчүлөрүнүн эмгектери каралды:

Азыркы мезгилдеги АКШны дүйнөлүк гегемонияга айландыруу максатында жазылган эмгектерде БА региону жөнүндөгү көйгөйлөр жазылган. АКШнын белгилүү саясатчысы, кансыз согуш мезгилинде АКШнын президентинин улуттук коопсуздук боюнча мурдагы кеңешчиси, стратегиялык жана эл аралык изилдөөлөр борборунун консультанты З.Бжезинскийдин, АКШнын көрүнүктүү изилдөөчү-аналитиги, саясат таануучусу, эл аралык мамиле боюнча адис С. Хантингтондун бир топ эмгектери бар. Алардын эмгектеринде СССРдин кулоосунан кийинки кырдаалга, жер шаарынын бардык чөлкөмүндөгү анын ичинде БАнын цивилизациялык өнүгүүсүнө ар тараптуу анализ берилген. Ал эми Марта Б. Олкот Кытай ири инвестициялары менен БА чөлкөмүнүн коопсуздук ж.б. көйгөйлөрүн чечүүгө жардам берүүгө жетиштүү мотивацияга ээ эмес экенине көңүл бурган.

Азыркы учурда Батыш окумуштууларынын Борбор Азиянын саясий жана социалдык-экономикалык өнүгүү процесстерине жана ШКУнун ишмердүүлүгүнө болгон кызыгуусу бир топ өстү. Бул контекстте Борбордук Азия мамлекеттеринин интеграциясына жана коопсуздугуна байланыштуу көйгөйлөр чагылдырылган англис окумуштууларынын бир нече эмгектери бар.. Улуу Британиянын тышкы саясат борборунун улук саясий кеңешчиси Крейг Олифанттын жана Улуу Британиядагы Бирмингем университетинин Россия жана Чыгыш Европа изилдөө борборунун улук изилдөөчүсү Стивен Аристин эмгектеринде Кыргызстандын аймактык интеграциясы, ШКУнун ишмердүүлүгү жана өнүгүүсү, уюмдун алкагындагы РФ менен КЭРдин кызматташтык маселелери каралган.

Кытайдын БАдагы таасирдүүлүгүнүн ишке ашышындагы “жумшак күч” саясатынын мүмкүнчүлүктөрүн жана ШКУну Эдинбург университетинин илимий кызматкери Бернардо Марианинин жана Нидерландынын «Clingendael» эл аралык мамилелер институтунун изилдөөчүсү Гао Фейдин эмгегинде талданган.

Төртүнчү топко Борбордук Азия (мындан ары БА) республикаларындагы окумуштуулардын, аналитиктердин ж.б. изилдөөлөрү каралды.

ШКУнун ишмердиги жана уюмдун алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташуу маселелерине арналган илимий изилдөөлөр БА өлкөлөрүнүн ар биринде изилдене баштады. Эгемендүү *Казак Республикасында* БАдагы ШКУнун алкагындагы ишке ашып жаткан иш аракеттерди изилдеген казак окумуштууларынын эмгектери арбын. Алардын катарында саясат таануучу, тарыхчы окумуштуулар Ж. Керипжанов, Н.Мухаметханулынын, Е.Керимбаев, А. Тургенбай, З. Набижанкызынын ж.б. эмгектери бар. Алардын изилдөөлөрүндө ШКУнун алкагында Борбордук Азия республикаларынын, РФнын жана Кытайдын ортосундагы заманбап мамилелер, уюмдун кызматташуу чөйрөлөрү, анын ичинде ШКУнун мүчө мамлекеттеринин маданий-гуманитардык ишмердүүлүгү чагылдырылган.

Өзбекстан Республикасында аталган маселе боюнча жоон топ окумуштуулардын мектеби калыптанган. Алар А.Х.Ходжаев, Ф.Толипов Г.Б. Исмаилова, Ф. Назарова, Р. Нурымбетов ж.б. Алардын эмгегинде уюмдун ишмердүүлүгүнүн кеңейишинин келечеги тууралуу көз караштары берилген.

ШКУнун уюшулушунун башатында турган мамлекеттердин бири *Тажикстан Республикасында* уюмдун ишмердигин, мүчө мамлекеттер менен болгон эки тараптуу жана көп тараптуу кызматташууларын изилдеген бир топ тажик окумуштуулары бар. Алар: Р. Алимов, Ш. Д. Бобоев, Х. Холикназаров, З. А. Дадабаева ж.б.

Бул топто ошондой эле ШКУнун тарыхына байланыштуу жана Кыргызстандын ички жана тышкы саясатынын тарыхындагы маанилүү окуяларын талдаган ата мекендик тарыхнааманын эмгектери бар. Кыргызстандын тарыхын жана тышкы саясаттагы окуялардын аспектилерин изилдеген алдыңкы кыргыз окумуштуулары, аналитиктери, саясат таануучулары: М. С. Иманалиев, Каана Айдаркул, А. М. Кылычев, Н. М. Омаров, А. А. Акунов, Ө.Ж. Осмонов, Н.Ж. Эсенгулов, А. С. Ормушев, Б.К. Абытов, Ж.О.Омурова, А. Э. Джоробекова, Муса кызы Алина ж.б.

Кыргыз Республикасынын КЭРдеги биринчи атайын жана толук ыйгарымдуу элчиси, белгилүү окумуштуу кытай таануучу - М. С. Иманалиевдин илимий-аналитикалык эмгектеринде Кытайдын жана ШКУнун БА анын ичинде Кыргызстандын ички тышкы саясатын жакшы анализденген.

Ошондой эле, эгемендүү Кыргызстандын БАдагы жана эл аралык өнүгүүдөгү ордуна жана ролуна талдоо жүргүзгөн окумуштуулардын ичинен Н. М. Омаровдун бир нече эмгектери бар. Кыргызстандын тышкы саясий абалын жана өнүгүүсүн чагылдырууда олуттуу маселелерди камтыгандыгы менен баалуу.

А. М. Кылычев менен Ж.О.Омурованын монографиясы ШКУнун алкагындагы тарыхый өнүгүү этаптарынын ар тараптуу багыттарын изилденген. Монографияда Кыргызстандын геосаясий, геоэкономикалык, транзиттик, коопсуздук ж.б. абалы чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын уюмдун алкагындагы саясий, экономикалык жана маданий-гуманитардык кызматташтыгы каралган. ШКУнун маданий-

гуманитардык кызматташтыгын, уюмдун алкагында мүчө мамлекеттердин билим берүү, илим, коопсуздук тармагын изилдеген Кыргызстандын жаш окумуштуулары Д. В. Малютиндин, Ж.Нишарапованын эмгектери бар.

Мындан тышкары Кыргызстанда ШКУнун ишмердүүлүгүнө арналган бир нече эл аралык конференциялар, форумдар өткөрүлүп материалдар жарык көргөн.

Жогорудагы эмгектер жазылып жаткан диссертациялык иште БА анын ичинде Кыргызстандын ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташуусун мүнөздөөдө жана салыштырмалуу анализ берүүдө салымын кошту. Жалпысынан алганда, Кыргызстандын аймактык интеграциясы, Кыргызстандын аталган уюмдун алкагындагы маданий-гуманитардык чөйрөсүндөгү кызматташуу көйгөйлөрүн талдоодо тийиштүү көңүл бурулбаганын ырастоого мүмкүндүк берет. Азыркы тышкы саясаттын тарыхындагы бул көйгөй боюнча изилдөө солгун экендиги аныкталган.

Диссертациянын экинчи бапы “Илимий изилдөөнүн методологиялык жана булактык негиздери” деп аталып эки параграфтан турду.

Бул баптын **“Объект жана предмет. Методология жана изилдөө ыкмалары”** деп аталган биринчи параграфында диссертациялык иштин объектиси, предмети, негизги методдор жана методология каралган.

Изилдөөнүн *объектиси* катары Кыргыз Республикасы менен Шанхай кызматташтык уюму каралды.

Илимий иштин *предмети* катары ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташтык маселелеринин жөнгө салынышы, негизги багыттары жана артыкчылыктарын талдоо болду.

Кыргызстан менен ШКУга мүчө мамлекеттердин ортосундагы маданий-гуманитардык кызматташуусун изилдөөнүн методологиялык негиздерин аныктоодо ыкманын бир нече түрлөрүн көрсөтүп берүү зарыл. Илимий ишти жазууда *эки негизги илимий методологиялык ыкма* колдонулду: Биринчиси, коомдук илимдердеги теориялык жана методологиялык ыкма. Анын ичинен тарых илиминде колдонулуучу – тарыхый-салыштырма, тарыхый-типологиялык ж.б.; Азыркы учурда тарых ж.б. илимдердин алкагында изилдөө жүргүзүү объективдүүлүк, тарыхыйлуулук (историзм), салыштыруучулук, типологиялык, далилдөөчүлүк ж.б. ар тараптуу илимий ыкмалар да колдонулат.

Экинчиси, саясат таануу жана эл аралык мамилелерди изилдөөчү илимий методология. Айрыкча азыркы саясат таануу илиминде эл аралык мамилелер чөйрөсүндө, аларды талдоодо орус окумуштуулары Богатуров-Хрусталева мектеби дайыма системалуу мамилени колдонгон. Россиянын чыгыш таануучулары А. Д. Воскресенский, Е. В. Колдунова, А. А. Киреева белгилегендей: “Татаал системалардын жүрүм-турумун алардын ички жана тышкы чөйрөлөрдүн туруксуздугуна жогорку сезгичтигинен улам алдын ала айтууга мүмкүн эмес. Ошондуктан, эл аралык реалдуулуктун шарттарында мамилелерди жана алардын андан аркы өнүгүүсүнүн векторлорун аныктоо

жана калыптанып калган мамилелерди калыптандыруу, алардын өнүгүүсүн жагымдуу багытка багыттоо гана мүмкүн”. Демек, саясат таанууда, өзгөчө эл аралык мамилелер чөйрөсүндө фактордук анализди кеңири колдонуу маанилүү. Жогоруда көрсөтүлгөн фактордук анализ изилденип жаткан иште ар бир параграфтын олуттуу ички мүнөздөмөлөрүнө анализин берүүдө жана жыйынтыктарын жазууда жардам берди.

Булардан тышкары кырдаалды талдоо; экспликативдик методдор; прогностикалык методдору; чечимдерди талдоо илимий ишти жазууда негизги орунду ээледі. Жогоруда айтылган ыкмалар өнөктөш өлкөлөр менен мамилелерди, ШКУга мүчө мамлекеттер менен болгон көп тараптуу жана эки тараптуу маданий-гуманитардык мамилелерин изилдөөдө жана тиешелүү тыянактарды чыгарууда маанилүү роль ойноду.

Экинчи баптын **“Кыргызстандын ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык өнүгүүсүн изилдөөнүн булактары”** деп аталган экинчи параграфта диссертациялык иште коюлган максат менен милдеттерге ылайык колдонулган тарыхый булактар беш топко бөлүнүп талдоого алынды:

Биринчи топко - Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жана ШКУнун укуктук-ченемдик документтери киргизилди:

- Кыргыз Республикасынын (КР) эгемендүүлүгүн бекемдеген расмий документтери, жана КРдин Тышкы саясий концепциясы. Булактардын бул тобунун баалуулугу алардын Кыргыз Республикасынын тышкы саясатынын стратегиясынын эволюциясын аныктоого мүмкүндүк бергендигинде.
- КРдин ШКУнун толук кандуу мүчөсү катары таанылгандан кийин уюмдун мүчөлөрү тарабынан кабыл алынган документтер, декларациялар жана конвенциялар. Ошондой эле ШКУнун укуктук – ченемдик документтери: ШКУнун Хартиясы. Хартияда ШКУнун максаты, мүчө мамлекеттердин милдеттери жана принциптери каралган.

Кыргыз Республикасынын (КР) эгемендүүлүгүн бекемдеген расмий документтери, жана КРдин Тышкы саясий концепциясы. Мындан тышкары КРдин ШКУнун толук кандуу мүчөсү катары таанылгандан кийин уюмдун мүчөлөрү тарабынан кабыл алынган документтер, декларациялар жана конвенциялар. Ошондой эле ШКУнун укуктук – ченемдик документтери: ШКУнун Хартиясы. Хартияда ШКУнун максаты, мүчө мамлекеттердин милдеттери жана принциптери каралган.

Экинчи топтогу булактарга ШКУга мүчө мамлекеттердин маданий-гуманитардык алкактагы ишмердигин чагылдырган расмий документтер, меморандумдар, конвенциялар жана келишимдери кирди;

Үчүнчү топтогу булактарга ШКУга мүчө мамлекеттердин президенттердин, премьер-министрлердин, тышкы иштер министрлердин жана дипломат, өкүлчүлүктөрдүн маданий-гуманитардык кызматташтыкты демилгеген жана колдогон маектери, билдирүүлөрү кирди. Мамлекет башчыларынын, премьер-министрлердин, тышкы иштер министрлердин жана

дипломат, өкүлчүлүктөрдүн ШКУнун маданий-гуманитардык ишмердиги жөнүндө берген билдирүүлөрү жана интервьюлары анализденилди;

Төртүнчү топко - Кыргыз Республикасынын Президенттик архивинин материалдары, ШКУга мүчө мамлекеттердин маданий-гуманитардык алкактагы министрликтердин (Билим берүү жана илим, Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты, Саламаттыкты сактоо, Жаратылыш ресурстары, экология жана техникалык көзөмөл), Юстиция, Экономика жана КРдин жооптуу органдарынын (Туризм департаменти) маалыматтары, Улуттук статистика комитетинин электрондук сайттагы маалыматтары каралып талдоого алынды.

Кыргыз Республикасынын Президенттик архивинин материалдары материалдары иштин аталышына жараша 5 топко бөлүндү:

Биринчи топко – ЖККУ жана ШКУнун ишмердүүлүгүн чагылдырган материалдар (программалары, каттары, пландары ж.б.) киргизилди.

Экинчи топко - КРнын КМШ өлкөлөрү жана алыскы чет өлкөлөр менен маданий-гуманитардык багытындагы келишимдер жана макулдашуулар киргизилген.

Үчүнчү топко - чет мамлекеттердин жана эл аралык уюмдардын башчыларынын КРна болгон визиттеринин материалдары тиркелди.

Төртүнчү топко - билим берүү жана илим маселелери боюнча кат алышуулары камтылган.

Бешинчи топко - маданият жана искусство маселелери боюнча материалдар кошулду.

Бешинчи топко - ШКУнун маданий-гуманитардык ишмердиги чагылдырылган массалык маалымат каражаттарында жарыяланган жана жарыяланбаган материалдар камтылган. Диссертациядагы айрым материалдар абройлуу дүйнөлүк журналдарда жана мезгилдүү басылмаларда жарыкка чыккан. Алардын катарын: “Центральная Азия и Кавказ”, “CONCORDE”, “Международная жизнь”, “The Caspian region: Politics, Economics, Culture”, “Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право” журналдары жана “КиберЛенинка” деп аталган электрондук онлайн журналында жарыяланган макалалар толуктады.

ШКУга мүчө өлкөлөрдүн гезиттериндеги, журналдарындагы, аналитикалык борборлорунун жана маалымат агенттиктеринин веб-сайттарындагы, ШКУнун жана чет өлкөлүк өнөктөштөрдүн веб - сайттарындагы кеңири материалдар, ШКУнун айрым дипломатиялык академияларындагы, илимий мекемелердин жана университеттердин электрондук китепканаларындагы маалыматтар диссертациянын маңызын чагылдырды.

Жогорудагы булактар жана материалдар Кыргыз Республикасынын ШКУнун мамлекеттери менен болгон маданий-гуманитардык кызматташтыгын изилдөөгө мүмкүнчүлүк түздү.

Диссертациянын үчүнчү бабы **“Кыргызстандын Шанхай кызматташтык уюмунун мамлекеттери менен маданий-гуманитардык**

алакаларын талдоо” деп аталат. Үчүнчү баптын **“Маданий-гуманитардык кызматташтыгынын концептуалдык жана укуктук-ченемдик негиздери”** деп аталган биринчи параграфында уюмдун алкагындагы маданий-гуманитардык алакалардын башталышы, укуктук-ченемдик документтери каралган.

Эреже катары, эл аралык уюмдардын гуманитардык кызматташуу чөйрөсүнө билим берүү, маданият, илим жана техника, туризм, дене тарбия, журналистика, гуманитардык жардам ж.б. кирет. Белгилүү америкалык окумуштуу С. Хантингтон: “Маданий иденттүүлүк эл аралык мамилелерде абдан маанилүү ролду ойнойт, ал адамзат коомунун конденсацияланышынын негизи, башкача айтканда, маданият ар кандай элдердин бири-бирин оңой түшүнө турган "көпүрөнүн" ролун аткарат” деп жазган. Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй окшош цивилизацияга ээ болгон өлкөлөрдө саясий жана экономикалык кызматташтык жаатында өз ара ишеним жеңилдейт. Кыскасы, башка элдин тилин, каада-салтын жана жалпы маданиятын билүү аркылуу башка улуттун маданиятын жакшы кабыл алуу, башка элдерге карата толеранттуу мамиленин калыптанышынын натыйжасында элдин, улуттун ортосунда ишеним пайда болот.

Демек, ШКУнун ишмердүүлүгүнүн негизги багыттарынын бири маданий-гуманитардык кызматташтык экендиги белгиленген. Бул уюмдун уставдык документинде – Хартияда "уюмга мүчө мамлекеттер ортосунда илим жана техника, билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият, спорт жана туризм тармагында өз ара аракеттенүүнү кеңейтүү" жөнгө салуу маанилүү деп жазылган.

Маданий-гуманитардык кызматташтык аркылуу мамлекеттер жана уюмдар эл аралык аренада кадыр-баркка ээ болуп, өздөрү жөнүндө оң абройун жаратышат. Аталган кызматташтыктын алкагында маданий борборлорду уюштуруу, мекендештер менен иштөө, чет өлкөлүктөрдү жумушка тартуу аркылуу өлкөлөр өз маданиятын жайылтууга мүмкүнчүлүк ала алышат. Өз кезегинде, бул маанилүү финансылык инвестицияны талап кылат. Эл аралык аренадагы ири мамлекеттер маданий – гуманитардык кызматташуунун маанилүүлүгүн түшүнүп, көп каражат жумшап келишет.

2001-жылы ШКУ уюшулгандан кийин кийин кызматташтыктын негизги чөйрөлөрүнүн бири гуманитардык деп жарыяланган. Ушул эле жылы Шанхай шаарында өткөн алты мамлекеттин башчыларынын жолугушуусунда катышуучу өлкөлөрдүн маданият министрлеринин жолугушуусун өткөрүү жана маданий иш-чаралардын программасын иштеп чыгуу чечими кабыл алынган. 2002-ж. 12-апрелде Пекинде биринчи жолу ШКУнун мүчө мамлекеттеринин маданият министрлеринин жолугушуусу болуп, анда маданий кызматташуунун механизмдерин камтыган биргелешкен билдирүүгө кол коюлган. Маданий кызматташуунун маанилүү түрлөрүнө: маданий майрамдарды, искусство фестивалдарын, көркөм сүрөт көргөзмөлөрүн, шаарлардын күндөрүн (жумаларын), өлкөнүн жылдарын ж. б. киргизишкен. 2002-жылдан кийин мындай жолугушуулар туруктуу негизде өткөрүлүп

келген жана алардын ар бири маданият багытындагы белгилүү бир кабыл алынган макулдашуулар менен белгиленген. 2005-жылы Астанада болуп өткөн ШКУнун мүчө мамлекеттеринин маданият министрлеринин экинчи жолугушуусу жана маданий кызматташтык маселелери боюнча Эксперттик жумушчу топтун түзүлүшү маданий чөйрөдөгү кызматташууну андан ары тереңдетүүгө түрткү болгон. Анткени, жолугушуунун жыйынтыгында кийинки 2005-2006-жж. карата көп тараптуу маданий кызматташтыктын планы бекитилген. Ошондой эле, 2005-жылдын жай мезгилиндеги Казакстанда уюштурулган мүчө мамлекеттердин искусство фестивалдарынын ийгиликтүү өтүшүн белгилөө менен жыл сайын үзгүлтүксүз түрдө өткөрүүнү демилгелешкен. Ошол күндөн таптып, аталган кызматташтык боюнча бир нече иш чараларды уюштуруп келет. Маданий чөйрөдөгү ШКУнун эң маанилүү жана масштабдуу иш-чаралары Искусство фестивалы, Кыргыз Республикасынын Чолпон-Ата шаарында өткөрүлүп жаткан Ысык-Көл кинофестивалы, "Балдар жомокторду тартышат" көргөзмөсү, «маданият күндөрү», «тогуз сыйкырдуу нота», «сегиз керемет», «спорт марафону» жана "Чыгыш обондору" эл аралык музыка фестивалы саналат.

Маданият тармагындагы кызматташуунун келечегине кадам таштаган негизги документтер 2007-жылдын 16-августунда Бишкек шаарында кабыл алынган. Алар: 1. ШКУга мүчө мамлекеттердин өкмөттөрүнүн ортосундагы маданият жаатындагы кызматташтык жөнүндө макулдашуу. 2. ШКУнун мүчө мамлекеттеринин узак мөөнөттүү коңшулук, достук жана кызматташтык келишими. Аталган келишимдер уюмдун алкагындагы маданий багыттагы көп тараптуу жана эки тараптуу өз ара кызматташуусун жөнгө салуучу негизги документ болуп саналат. Маданий багытыттагы кызматташтыктын маанилүү документи болуп 2012-ж. июнь айындагы Пекин шаарындагы мүчө-мамлекеттердин маданият министрлеринин кеңешмесинде кабыл алынган Пекин декларациясы саналат. Пекин декларациясында маданий кызматташтыктын негизги багыттары, формалары жана келечеги аныкталган.

Кыскасы, 2008-жылга чейин аталган уюмдун укуктук негиздери түптөлүп, маданий кызматташуу чөйрөсүндө туруктуу негизде өткөрүлүп жаткан маданият министрлеринин жолугушууларынын – эксперттик механизмдери түзүлгөн. Ал эми, 2008-2013-жылдары ШКУнун алкагында маданий кызматташтыктын укуктук базасы таризделип, искусство фестивалдарына, көргөзмөлөргө жана кинофестивалдарга катышуу активдешкен.

Үчүнчү баптын «**Кыргыз Республикасынын ШКУга мүчө өлкөлөр менен маданий кызматташтыгынын негизги өңүттөрү жана көйгөйлөрү: искусство, туризм, экология, спорт**» деп аталган экинчи параграфында маданият багытындагы кызматташтыгы каралган. Маданият ар дайым өлкөлөрдүн ортосундагы ар түрдүү чөйрөлөрдөгү кызматташтыкты өнүктүрүүгө оң таасирин тийгизет. Ошондой эле, өлкөлөр ортосундагы өз ара түшүнүшүүгө, достукту, коңшулаштыкты жана өз ара пайдалуу кызматташтыкты өнүктүрүүгө салым кошот. Уюмдун өлкөлөрүнүн өзүнө

таандык маданияты, үрп-адаттары, каада-салттары, бай тарыхы бар экендигин эске алсак, анда бул сыяктуу кызматташтыктар цивилизациялар диалогунун өнүгүшүнө жол ачат. Уюмга мүчө мамлекеттердин элдеринин биримдигин бекемдөөдө чоң ролду ойнойт. 2002-жылы ШКУнун мүчө мамлекеттеринин маданият министрлеринин кеңешмесинин механизмдин башталышы менен мындай жолугушуулар туруктуу негизде өткөрүлүп келген. Алардын ар бири маданият багытындагы белгилүү бир кабыл алынган макулдашуулар менен белгиленет. 2002-жылдан 2024-жылга чейин 21 жыйын өткөрүлүп, мүчө мамлекеттердин маданият министрлери катышкан. ШКУнун маданий ишмердүүлүгүнүн алкагында КЭРде "Жибек Жолу" эл аралык искусство, Кыргызстандагы "Арт-Ордо" театры жана Silk Road Fest, РФдагы "Бердэмлекс Шериктештик" элдик искусство, Тажикстандагы «Чодари хаёл» аталышындагы эл аралык куурчак театрынын фестивалдарын өткөрүлгөн. Уюмдун алкагында "Түстүү дүйнө" аттуу балдардын онлайн сүрөт көргөзмөсү уюшулган, анда ШКУ өлкөлөрүнүн тарыхы жана маданияты, алардын коңшулук мамилелери тууралуу 100гө жакын балдар сүрөттөрү коюлган. Мындан тышкары, ШКУнун катчылыгы тарабынан уюмдун маданий-гуманитардык ишмердүүлүгүнүн алкагында бир катар иш — чаралар уюштурулган. Алсак, "ШКУ-биздин жалпы үйүбүз" долбоору, мүчө мамлекеттердин белгилүү пианисттеринин аткаруулары менен "Тогуз сыйкырдуу нота" музыкалык кечелери, ошондой эле спорттук-ден соолукту чыңдоо долбоору "ШКУ марафону". «ШКУ жана Жибек Жолундагы мамлекеттеринин маданий-интеграциялык борбору (МИБ)» коомдук фондун түзүлгөн. Мүчө мамлекеттер Кыргыз Республикасы тарабынан сунушталган долбоорду колдошкон. Аталган коомдук фонддун туруктуу кеңсеси Бишкекте жайгашкан. МИБдин биринчи долбоорлору катары "Жибек Жолунун маданий алкагынын эл аралык кербени", "ШКУ жана Жибек Жолунун өлкөлөрүнүн эл аралык спорттук оюндары" аныкталган. Долбоорлорду учурдагы «Ысык-Көл спорттук оюндарынын» форматында жана масштабын кеңейтүү менен ШКУ жана Жибек Жолунун өлкөлөрүнүн эң ири спорттук иш-чараларынын бирине айландыруу жолу менен ишке ашыруу сунушталган. Мындай жогорку деңгээлдеги долбоорлорду ишке ашыруу Кыргыз Республикасына ШКУнун маданий интеграциясынын масштабдуу эл аралык демилгелеринин борбору болууга мүмкүндүк берет.

Ошону менен катар уюмдун алкагындагы мүчө мамлекеттердин ар тараптуу байланыштарын туруктуу чагылдырып келген *массалык маалымат каражаттары (ММК)* да маданий багыттагы кызматташууда маанилүү ролду ойнойт. Азыркы дүйнөдө ММК маданияттардын өз ара карым-катнашын жана эл аралык байланышты камсыз кылып, эл аралык мамилелерди жөнгө салуунун негизги инструменттеринин бири катары иш алып барат. Кытай менен Кыргызстан да ММК, телекөрсөтүү жана радио тармагында кызматташууну өнүктүрүп жатышат. Кыргызстандын мамлекеттик телеканалдары (КТРК жана ЭлТР) Кытай тууралуу берүүлөрдү үзгүлтүксүз көрсөтүп турат. Мисалы, Кытай экономикасынын өнүгүшү жана

маданиятынын өзгөчөлүктөрү тууралуу “Кытайга саякат” («Жунгого сапар») программасында, Кыргызстандын "Кабар" улуттук маалымат агенттиги Кытай элчилигинин каржылык колдоосу менен ишке ашат. Кыргызстанда Кытайдын Мамлекеттик "Синьхуа" маалымат агенттиги үчүн атайын жаңылыктар түйүнү ачылган. Аталган программа 2017-ж. январь айынан тартып бүгүнкү күнгө чейин көрсөтүлүп келет. Ошондой эле «ССТV Русский» алышындагы орус тилинде чагылдырылган Кытай эл аралык телеканалы бар.

Экологиялык балансты сактоо, суу-энергетикалык ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу, жерлердин чөлгө айланышынын алдын алуу багыттарында кызматташууну өнүктүрүү боюнча 2004-ж. макулдашылган. Бул чөйрөдөгү кызматташтык ШКУнун тиешелүү эксперттик топтору 2006-жылдан үзгүлтүксүз жолугушууларды өткөрө баштагандан тартып андан ары өнүгө баштаган.

Ал эми туризм багытындагы кызматташууну кеңейтүүнү алгач Кытайдын премьер-министри Вэнь Цзябао 2005-жылдын октябрында Москвада өткөн ШКУга мүчө өлкөлөрдүн өкмөт башчыларынын жыйынында демилгелеген. Анын айтымында туризм тармагындагы кызматташтыктын маанилүүлүгү үчүн "Жибек Жолу экономикалык алкагы" концепциясы негиз боло алат. 2019-жылы уюмдун катчылыгы "Шанхай кызматташтык уюмунун сегиз керемети" иш-чарасын демилгелеген. Аталган долбоор мүчө мамлекеттерде бирдиктүү туристтик мейкиндикти түзүү жана дүйнөгө уюмдун өлкөлөрүнүн маданий мурасын, туризмдин өнүктүрүүнүн ар түрдүүлүгүн жана жогорку деңгээлин таанытуу болгон.

Мүчө мамлекеттердин маданий кызматташтыгы чыгармачыл жамааттардын фестивалдарга катышуусу менен гана чектелбестен, маданий – гуманитардык багыттагы алакалардын чөйрөсүнүн көп түрдүүлүнө да өбөлгө түзүп келет. Аталган иш-чаралар Кыргызстан үчүн Евразия мейкиндигинде жайгашкан мамлекеттердин арасында өз маданиятыбызды жайылтууга шарт түзүү менен гана чектелбестен, ШКУнун мүчө мамлекеттери менен эки тараптуу жана көп тараптуу мамилелерди бекемдөөгө да өбөлгө түзөт десек болот.

Төртүнчү бап **“Шанхай кызматташтык уюмунун алкагындагы Кыргызстандын мүчө мамлекеттер менен гуманитардык интеграциясы”** деп аталат. Анын **“ШКУнун алкагында Кыргызстандын билим берүү, илим жана саламаттыкты сактоо тармагындагы интеграциялык процесстери”** деп аталган биринчи параграфында гуманитардык кызматташтыктын артыкчылыктуу багыттары: билим берүү, илим жана саламаттыкты сактоо чөйрөсүндөгү интеграциясы талдоого алынган.

Билим берүү чөйрөсүн өзүнө камтыган гуманитардык кызматташтык коомдун өнүгүүсүнүн негизинде мүчө мамлекеттердин элдеринин ортосундагы узак мөөнөттүү, туруктуу, түбөлүк достукту камсыз кылууга тийиш. 2006-жылдын 15-июнунда Шанхайда ШКУга мүчө мамлекеттердин өкмөттөрүнүн ортосунда билим берүү багытындагы көп тараптуу кызматташуусу боюнча макулдашуу кабыл алынган. Ушул эле жылы

биргелешкен аракеттерди координациялоо үчүн аталган уюмдун мүчө мамлекеттеринин билим берүү министрлеринин кеңешмелеринин механизми жана туруктуу иштөөчү эксперттик тобу түзүлгөн. Аталган макулдашуу уюмдун алкагындагы Университет, Жаштар кеңеши жана Жаштар Форуму сыяктуу жаңы институттардын түзүлүшүнө алып келген. 2008-жылдан тартып “Алдыңкы университеттердин ректорлорунун форумдары”, “ШКУга мүчө мамлекеттердин билим берүү жумалыгынын” жана 2009 – жылдан тартып бүгүнкү күнгө чейин мүчө мамлекеттердин мамлекеттик кызмат академияларынын ректорлорунун форумдары үзгүлтүксүз өткөрүлүп турат. 2008-2020-жылдары ШКУнун билим берүү жумалыгынын алкагында 13 жолугушуу өткөн.

Уюмдун алкагындагы дагы бир багыт илимий-техникалык кызматташуу болуп саналат. Мүчө-мамлекеттердин билим берүү жана илим министрликтери менен жогорку квалификациялуу адистерди, аспиранттарды, докторанттарды даярдоо жана окуу - методикалык адабияттарды жеткирүү багыттарында иштер жүргүзүлүүдө. Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясы Россия Илимдер Академиясы, Кытай Коомдук Илимдер Академиясы ж.б. менен биргелешкен илимий изилдөө жүргүзүп келет. Ал эми 2007-жылы Бишкекте өткөн ШКУнун саммитинин алдында Кытайдын төрагасы Ху Цзинтаонун Кыргызстанга болгон иш сапарынын алкагында илимий долбоор тууралуу макулдашуулар жүргүзүлгөн. Конфуций институтун түзүү боюнча макулдашууга расмий кол коюу аземи 2007-жылдын 27- октябрында болуп өткөн. Эки мамлекеттин ортосундагы илимий кызматташтыктын дагы бир жетишкендиги КРнын Президентинин Аппаратына караштуу “Мурас” фонду аркылуу ишке ашып жатат. Бишкек менен Пекиндин тарых илими багытындагы кызматташтыгын чыңдоо максатында, байыркы доордогу кытай жазма булактарын калыс изилдөө жана эки тараптуу кызматташтыктын жемиштерин жарыялоо белгиленген. Долбоор Пекин шаарындагы Коомдук Илимдер Академиясы сыяктуу илимий мекемелерден колдоо табып, азыркы күндө долбоордун үстүнөн иштер жүргүзүлүп келет.

Саламаттыкты сактоо багытындагы кызматташтык 2006-жылдан башталган. Калктын санитардык эпидемиологиялык бейпилдигин камсыздоого жооп берген эксперттик топ 2007-жылдын июнунан тартып иштей баштаган. Ал эми саламаттыкты сактоо министрликтеринин ага кызматкерлеринин тобу 2008-жылдан азыркы мезгилге чейин кызматташуусун улантып келет. 2009-жылдын октябрында Пекинде өткөн ШКУга мүчө мамлекеттердин Өкмөт башчылар кеңешинин (премьер-министрлеринин) жыйынынын жүрүшүндө ШКУ мейкиндигинде жугуштуу ооруларга каршы күрөшүү боюнча биргелешкен билдирүүнү кабыл алуу саламаттык сактоо жаатындагы маанилүү кадам болуп калды. Анда мүчө мамлекеттердин жугуштуу ооруларга мониторинг жүргүзүү чөйрөсүндө кызматташуу, лабораториялык тармактардын потенциалын өстүрүү, кадрларды даярдоо, ВИЧ-инфекциясына жана кургак учукка каршы күрөшүү

ж. б. багыттар боюнча аракеттерди координациялоого умтулуулары чагылдырылган.

Төртүнчү баптын **“ШКУ университетинин түзүлүшү: билим актуалдуулугу жана өнүгүүсүнүн келечеги”** деп аталган экинчи параграфында ШКУнун университетинин (ШКУУ) ишмердүүлүгү каралган. 2006-жылдын 15-июнунда мүчө мамлекеттердин өкмөттөрү билим берүү тармагында кызматташуу боюнча келишимге кол коюшкан. 2007-жылдын 16-августунда РФнын президенти В. В. Путин мүчө өлкөлөрдүн мамлекет башчыларынын Бишкектеги саммитинде уюмдун алкагындагы билим берүү долбоорун түзүүнү демилгелеген. Ал эми 2008-ж. 28-октябрында «ШКУ Университетинин Концепциясына» кол коюлган. Концепцияда тармактык окуу жайдын максаттары жана милдеттери берилген. 2011-жылы Москвада ШКУУнун Хартиясы кабыл алынган, анда кызматташуунун негизги принциптери жана багыттары, административдик түзүмү аныкталган. 2014-жылы ШКУУнун сертификаты жана аны ыйгаруунун регламенти бекитилген. Ошондон бери ШКУУнун сертификатын уюмга мүчө өлкөлөрдөн жүздөгөн студенттер билим алып жатат.

Университет бүгүнкү күндө мүчө мамлекеттердин бир катар даярдоо багыттары боюнча биргелешкен магистрдик программаларды ишке ашыруучу алдыңкы 82 университетти ичине камтыган. Алгач "Чөлкөм таануу", "Экология", "IT-технологиялар", "Энергетика" жана "Нанотехнологиялар" сыяктуу негизги 5 адистик боюнча даярдыктар жүргүзүлгөн. Ал эми 2012-жылы бул тизме "Экономика" жана "Педагогика" багыттары менен толукталган. 2024-ж. 18-апрелинде билим берүү министрлеринин сегизинчи кеңешмесинде даярдоонун дагы жаңы 4 багыты киргизилди: «Агрономия», «Медицина», «Журналистика» жана «Юриспруденция». Аталган адистиктер боюнча долбоорго Кыргызстандын жогорку окуу жайларынан: Н.Исанов атындагы КМКТАУ, Ж. Баласагын атындагы КУУ, Бишкек мамлекеттик университети, Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети, ОшМУ жана И.Раззаков атындагы КМТУ, К.И.Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети жана М.Адышев атындагы Ош технологиялык университети ж.б. катышып келет.

Учурда ШКУ университети илимий изилдөө борборлорун түзүү, аларга инвестиция салуу менен ар тараптуу өнүгүүгө умтулган ар кандай кесиптеги илимий уюмдарды бириктирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Төртүнчү баптын **“ШКУнун Жаштар кеңешинин ишмердүүлүгү жана мүчө өлкөлөр үчүн стратегиялык мааниси”** деп аталган үчүнчү параграфында Жаштар кеңешинин уюшулушу жана ишмердүүлүгү каралган. ШКУнун жаштар кеңешинин негизги максаты - уюмдун саясатынын үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу менен бирге анын миссиясын ишке ашырууга салым кошо турган жаш инсанды тарбиялоо. 2009-ж. 2-5-майында Екатеринбургтагы мамлекет башчыларынын жолугушуусунда Жаштар кеңеши уюшулган.

2018-жылдын 10-июнунда Циндао шаарындагы мамлекет башчыларынын кеңешмесинде жаштар кеңешинин *Программасы* кабыл алынган. Ар жылдык пландардын негизинде "ШКУ жаштар картасы", ШКУ мейкиндигинде жаштар бизнес-инкубатору, ШКУ өлкөлөрүнүн эл аралык жаштар маалымат агенттигинин долбоорлору ишке ашырылууда, ШКУ өлкөлөрүнүн жаш лидерлеринин форуму, студенттик форумдар, семинарлар, жаштар лагерлери уюштурулууда. Аталган уюмдун мейкиндигинде кыргыз жаштары да активдүү иш алып барышат. Уюмдун Жаштар кеңешинде биздин өлкөнүн өкүлү болуп «Кыргызстандын жаштар коомдук кеңеши» саналат. Кыргызстанда Ысык - Көлдүн жээгинде алгачкы жолу уюштурулган (2013-жылдын 25–27- январь күндөрү) уюмдун Жаштар Кеңешинин отурумунда "Туризмди өнүктүрүү" деп аталган форум өткөрүлгөн. Ал эми 2019 -ж. 13-июнунда Кыргыз Республикасынын төрагалыгынын болуп өткөн уюмдун жыйынында бир катар массалык иш-чаралар уюштурулган.

Жыйынтыктап айтканда, уюмдун алкагында билим берүү жана илимий алакалар белгилүү бир жолду басып өткөндүгүн жана көрүнүктүү жетишкендиктерге ээ экендигин белгилей кетүү зарыл. ШКУнун келечектеги жашосу үчүн Жаштар кеңешинин ишмердүүлүгүнүн стратегиялык мааниси өтө жогору. Анткени, бул кеңештин уюмдун байланыштарын түзүүгө, улантууга, долбоорлорун сунуштоодо жана жайылтууда кеңири мүмкүнчүлүктөргө ээ.

КОРУТУНДУ

1. Ата мекендик жана чет өлкөлүк тарыхнаамаларды талдоонун, изилдөөчү тарабынан тарыхый булактардын жаңы топтомун илимий жүгүртүүгө киргизүүнүн негизинде Кыргыз Республикасынын ШКУга мүчө мамлекеттер менен маданий-гуманитардык кызматташтыгынын мезгилдүүлүгү түзүлүп, ал үч этапка бөлүндү;
2. ШКУ алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташтык маселелери уюм уюшулгандан баштап жөнгө салына баштаган. Ал байланыштардын артыкчылыктуу багыттары билим берүү, илим, маданият, массалык маалымат каражаттарынын, туризм, спорт, экология ж.б. экендиги тастыкталды. Аталган тармактарда боюнча Кыргыз Республикасы ШКУга мүчө өлкөлөр менен биргеликте тыгыз кызматташууга белсенип жаткандыгы анализденди;
3. Кыргызстандын ШКУнун мүчө мамлекеттери менен активдүү жүргүзүп келген эки тараптуу жана көп тараптуу маданий багыттагы алакалары келечекте элдердин руханий жана материалдык мурастары менен тереңирээк таанышууга мүмкүндүк берет. ШКУнун мамлекеттеринин маданий кызматташуусунда «маданий дипломатия» маселеси олуттуу орунду ээлеп келет. Бирок, ар башка маданиятта жашаган элдердин башын кошкон бул уюмдун ишмердигинде кедерги жараткан бир топ маселелер бар. Ар бир улуттун, мамлекеттин эч нерсеге алмаштырылгыз кылымдан кылымга сакталып келген улуттук баалуулуктары маанилүү орунда турат. Ошондуктан, маданий алаканын бир багыты болгон тарыхый эстеликтерди саткоо, коргоо жаатындагы көйгөй жараткан маселерин эске алуу олуттуу болуп эсептелет.

4. ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташууда туризм маанилүү тармак – дүйнөлүк, улуттук экономиканын өнүгүшүнө эл аралык мамилелерди чындоого салым кошот. "ШКУнун сегиз керемети" планы мүчө мамлекеттерде бирдиктүү туристтик мейкиндикти түзүү жана дүйнөгө уюмдун өлкөлөрүнүн маданий мурасын, туризмдин өнүктүрүүнүн ар түрдүүлүгүн жана потенциалын таанытуу болгон.
5. ШКУ алкагындагы кызматташуунун эң маанилүү багыттарынын бири – билим берүү жана илим тармагы. Билим берүү, илимий байланыштар мамлекеттердин экономикалык, социалдык, маданий жана интеллектуалдык потенциалын жогорулатууга көмөктөшөт. Кыргызстан уюмдун мүчөлөрү менен бирге билим берүү, илимий-техникалык жаатта ар тараптуу кызматташтык механизмдеринин форматтарын түздү; Кыргызстандын бир нече окуу жайы ШКУнун университетинин ишмердүүлүгүнө активдүү катышып жатат;
6. ШКУнун келечектеги жашосу үчүн Жаштар кеңешинин ишмердүүлүгү мүчө өлкөлөр үчүн стратегиялык мааниси өтө жогору. Жаштар уюмдун байланыштарын түзүүдө, улантууда, анын долбоорлорун сунуштоодо жана жайылтууда кеңири мүмкүнчүлүктөргө ээ. ШКУнун Жаштар кеңешинин курамына ар бир мүчө-мамлекеттин улуттук жаштар уюмдары кирет: Кыргыз Республикасынан - Кыргызстандын Жаштар коомдук кеңеши; Кыргыз жаштары Жаштар кеңешинин алкагында кыргыз жеринин кооздугун даңазалаган туризм, ошону менен катар илим, билим, спорт тармагындагы кызматташтыкты өнүктүрүүгө салым кошууда.
7. Кыргызстан КЭР менен “Бир алкак, бир жол” долбоорунда маданий-гуманитардык кызматташтыкта кеңири чөйрөдө кызматташтыгы Жибек жолунун айдыңындагы жайгашкан мамлекеттердин тарыхый маданий мурастарды биргелешип пайдаланууну көздөйт. Ошону менен катар Кытай жарандарынын БА анын ичинде Кыргызстандагы активдүү маданий жана илимий жаатагы жараяны ШКУ уюмунун ишмердүүлүгү менен тыгыз байланыштуу. Уюм 20 жылдан ашык жашоосунда КЭРдин концепцияларын ишке ашырууда негизги таянычы катары чыга алгандыгы айдан ачык. Көптөгөн эксперттер белгилегендей учурда Кыргызстандын экономикалык, социалдык ж.б. чөйрөсүндөгү ишмердүүлүгүндө Кытайдын таасири жана катышы дайыма сезилип турат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. ШКУ Университетинин алкагында эл аралык тармактык долбоорун ишке ашыруу үчүн бир нече тилди мыкты билген адистерди даярдоосу керек. Университеттин алкагында саламаттыкты сактоо, спорт, туризм, тарых, экономика ж.б у. с. кесиптери боюнча адистерди даярдоосу зарыл. ШКУнун бирдиктүү массалык - маалыматтык бирдиктүү мейкиндигин түзүү шарт.
2. ШКУнун алкагында Улуу Жибек жолунун айдыңында жайгашкан мамлекеттердин тарыхый маданий мурастарын биргелешип пайдалануу, алардын маданий өзгөчөлүктөрүн камтыган туристтик объекттерин, тарыхый

мурастарын коргоо боюнча көп баскычтуу жана сапаттуу кызматташуу аянтчаларын түзүүсү зарыл.

3. Уюмдун алкагында Кыргызстандын экономикалык ж.б. жаатында жаңы технологиялар менен камтылган ишканаларды түзүү жана тажрыйба алмашуу мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу маселеси да актуалдуу бойдон калууда. Аларга жаш жакшы тил билген улуттук кадралдын тартылуусу олуттуу маселелерден. Кыргыз өкмөтү өз ишкерлерин колдоодо менен жаштар менен иштөөдө, миграция ж.б. маселелер боюнча протекционисттик саясат жүргүзүп, жаш кадрлардын жетиштүү ыйгарым укуктарын коргоосу зарыл.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү басылмаларда чагылдырылган:

1. Шаршенбек кызы, А. Культурно-гуманитарные отношения Кыргызстана с Россией как стратегический приоритет внешней политики [Текст] / А. Шаршенбек кызы // Востокведные исследования на Алтае. – Барнаул : Изд-во АлтГУ. – 2020. – С. 34–40. <https://elibrary.ru/xgxygb>
2. Шаршенбек кызы, А. Сотрудничество стран-участниц шанхайской организации сотрудничества в сфере культуры и образования [Текст] / Р. А. Каулбекова, А. Шаршенбек кызы // Социальная интеграция и развитие в Евразийском пространстве – 2021. – № 10. – Т. 2. – С. 120–126. <https://elibrary.ru/item.asp?id=46593579>
3. Шаршенбек кызы, А. Образовательное сотрудничество кыргызской республики в рамках ШОС [Текст] / А. Шаршенбек кызы // Тюркский мир: история, культура и образование : материалы IV Осенней научно-образовательной сессии молодых ученых – тюркологов и алтаистов, Барнаул, 18-19 ноября 2021 г. / АлтГУ ; редкол.: Ю. А. Лысенко, И. В. Анисимова. – Барнаул : Изд-во АлтГУ. - 2022. <http://elibrary.asu.ru/xmlui/handle/asu/12047>
4. Шаршенбек кызы, А. Сотрудничество Кыргызской Республики в сфере безопасности в рамках ШОС [Текст] / Ж. О. Омурова, Р. А. Каулбекова, А. Шаршенбек кызы // Сборник материалов Международной научной конференции «Социально-экономические и культурные аспекты взаимодействия славянских и тюркских народов СССР: итоги и перспективы», посвященная 100-летию образования СССР. – Барнаул : Изд-во АлтГУ. – 2022 года. – С. 219–226. https://bolshoy-altay.asu.ru/upload/iblock/586/0skoj2rtr4rg5ghm2p8x10tq11v3v3c/100-let-SSSR_Itog.pdf
5. Шаршенбек кызы, А. Шанхай кызматташтык уюмунун алкагындагы маданий жана гуманитардык алакалардын өнүгүшү [Текст] / Р. А. Каулбекова, А. Шаршенбек кызы // Вестник «Alatoo Academic Studies». - 2021. - № 4. – С. 282-294. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47924259>
6. Шаршенбек кызы, А. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу жана Шанхай кызматташтык уюму [Текст] / Ж. О. Омурова, А. Шаршенбек кызы, Р. А. Каулбекова // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2023. - №3.- С. 102-105. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54828221>
7. Шаршенбек кызы, А. Кыргызстан жана Кытай: жакын коңшу жана стратегиялык өнөктөш [Текст] / Ж. О. Омурова, А. Шаршенбек кызы, А. Абилова // Известия

- ВУЗов Кыргызстана. – 2023. - №3.- С. 97–101.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=54828219>
8. Шаршенбек кызы, А. Шанхай кызматташтык уюмунун маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү ишмердүүлүгү [Текст] / Р. А. Каулбекова, А. Шаршенбек кызы // Вестник «Alatoo Academic Studies». - 2023. - № 4. – С. 395-411.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=59632526>
9. Шаршенбек кызы, А. Investment activity of the PRC in the Kyrgyz Republic [Текст] / J. O. Omurova, T. S. Sharshembieva, A. Sharshenbekkyzy // World Economy and International Relations. - 2024. - Т. 68. - № 4. – С. 77-86.
<https://doi.org/10.20542/0131-2227-2024-68-4-77-86>

Шаршенбек кызы Айперинин 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы; 07.00.03 – жалпы тарых адистиги боюнча тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Кыргыз Республикасынын Шанхай кызматташтык уюмунун өлкөлөрү менен болгон маданий-гуманитардык кызматташтыгы” деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасы, Шанхай кызматташтык уюму, маданият, туризм, билим берүү, илим, саламаттыкты сактоо, спорт, массалык маалымат каражаттары, маданий-гуманитардык багыттагы кызматташтык.

Изилдөөнүн объектиси - Кыргыз Республикасы менен Шанхай кызматташтык уюму.

Изилдөөнүн предмети - ШКУнун алкагындагы маданий-гуманитардык кызматташтык.

Изилдөөнүн максаты - Кыргызстандын Шанхай кызматташтык уюмунун мүчө өлкөлөрү менен болгон маданий-гуманитардык байланыштарынын өнүгүүсүнүн тарыхый жолун талдоо жана жалпылоо менен бирге, уюмдун өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн жана тенденцияларын ачып көрсөтүү.

Изилдөөнүн методологиялык негизин: коомдук илимдердеги теориялык жана методологиялык ыкма, анын ичинен тарых илиминде колдонулуучу, саясат таануу жана эл аралык мамилелерди изилдөөчү ыкмалардын биримдиги диссертациянын методологиялык негизин түздү.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы: диссертациялык иште Кыргызстандын ШКУга мүчө мамлекеттер менен аталган уюмдун алкагындагы маданий-гуманитардык багыттарда кызматташтыкты ишке ашыруу жүрүмдөрү жана багыттары талдоого алынды. Англис, түрк, кытай, япон, орус тилиндеги адабияттардын жардамы менен Кытай, Россия ж.б. уюмга мүчө мамлекеттер ортосундагы маданий кызматташуунун артыкчылыктуу багыттары (адабият, театр, кино, балет ж.б.), ошону менен катар туризм, экология ж.б. иш чаралардын активдешип жатышы анализденилди. Изденүүчү тарабынан учурдагы Кытай Эл Республикасынын тышкы иштер министрлигинин, РФ тышкы иштер министрлигинин сайттары, Кыргыз Республикасынын Президентинин архивинин материалдары, миграция кызматтарынын материалдары, айрым министрликтердин расмий аналитикалык маалыматтары диссертациялык иште кеңири колдонулуп, изилдөөнүн булак базасын кыйла кеңейтти.

Колдонуу боюнча сунуштар: Илимий иштин ар бир бабындагы негизги бүтүмдөр жана жалпы тыянактар интернет-лекцияларды даярдоодо, Кыргыз Республикасынын тышкы саясатынын тарыхы, Евразия тарыхы, ШКУнун тарыхы, Жалпы тарых, заманбап эл аралык мамилелердин тарыхы жана дипломатия боюнча окуу куралдарын, атайын курстарды түзүүдө негиз боло алат.

Колдонуу тармагы: диссертациянын негизги жыйынтыктары жана жоболору мамлекеттик башкаруу органдарынын, окутуучулардын ж.б. тарабынан практикалык ишмердүүлүгүндө колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Шаршенбек кызы Айпери “Культурно-гуманитарное сотрудничество Кыргызской Республики со странами Шанхайской Организации Сотрудничества” на соискание ученой степени кандидата исторических наук 07.00.02 – отечественная история, 07.00.03-всеобщая история.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, Шанхайская организация сотрудничества, культура, туризма, образования, науки, здравоохранения, спорт, средств массовой информации, культурно-гуманитарное сотрудничество.

Объект исследования - Кыргызская Республика и Шанхайская организация сотрудничества.

Предмет исследования - культурно-гуманитарное сотрудничество ШОС.

Цель исследования - проанализировать и обобщить исторический путь развития культурно-гуманитарных связей Кыргызстана со странами-членами Шанхайской организации сотрудничества, выделить проблемы и тенденции развития организации.

Методологической основой исследования теоретический и методологический подход в общественных науках, в том числе и применяемых в исторической науке, единство подходов к изучению политологии и международных отношений легло в методологическую основу диссертации.

Полученные результаты и их новизна. В диссертационной работе проанализированы направления осуществления Кыргызстаном сотрудничества с государствами-членами ШОС в культурно-гуманитарных направлениях в рамках данной организации. С помощью литературы на английском, турецком, китайском, японском, русском языках проанализированы приоритетные направления культурного сотрудничества (литература, театр, кино, балет и другие), а также мероприятия по направлениям туризм, экология между Китаем, Россией и другими государствами-членами данной организации. Со стороны соискателя в диссертационной работе широко использованы современные сайты Министерства иностранных дел Китайской Народной Республики, Министерства иностранных дел РФ, материалы архива Президента Кыргызской Республики, Национального статистического комитета, миграционных служб, официальные аналитические данные отдельных министерств, что значительно расширило исходную базу исследования.

Рекомендации по использованию. Основные положения и выводы диссертационной работы могут быть выступить основой при подготовке интернет-лекций, создании учебных пособий, спецкурсов по истории внешней политики Кыргызской Республики, по истории Евразии, истории ШОС, всеобщей истории, истории современных международных отношений и дипломатии.

Область применения. Основные выводы и положения диссертации могут быть использованы в практической деятельности органами государственного управления, преподавателями и т. д.

SUMMARY

Dissertation by Sharshenbek Kyzy Ayperi: "Cultural and Humanitarian Cooperation of the Kyrgyz Republic with the Countries of the Shanghai Cooperation Organization (SCO)". This dissertation was submitted for the degree of Candidate of Historical Sciences in the fields of National History (07.00.02) and Universal History (07.00.03).

Keywords: Kyrgyz Republic, Shanghai Cooperation Organization, culture, tourism, education, science, health, sports, mass media, cultural cooperation, humanitarian cooperation.

Object of Research: The Kyrgyz Republic and the Shanghai Cooperation Organization (SCO).

Subject of Research: Analysis of the regulations, main directions, and priorities of cultural and humanitarian cooperation within the SCO.

Purpose of Study: To analyze the historical development of Kyrgyzstan's cultural and humanitarian relations within the SCO in the context of rapid globalization, and to assess the impact of these relationships.

Methodology: The research employs historical-comparative and historical-typological methods, adhering to principles of objectivity, historicism, and evidence-based analysis. It incorporates a variety of scientific methods commonly used in historical and social sciences.

Results and Novelty:

The dissertation analyzes Kyrgyzstan's cooperation with SCO member states in areas such as culture, tourism, ecology, and education, using sources in multiple languages (English, Turkish, Chinese, Japanese, Russian). Key areas of cultural cooperation (e.g., literature, theater, cinema, ballet) and tourism among China, Russia, and other SCO countries are examined. The study also made extensive use of modern resources, such as the websites of the Ministries of Foreign Affairs of China and Russia, as well as Kyrgyz archival materials, expanding the research base.

Recommendations and Practical Significance:

The findings of this research can be applied to studies in national, Eurasian, and universal history, modern international relations, and diplomacy. They can also be used in educational settings, such as preparing online lectures and creating textbooks.

Scope of Application:

The conclusions and insights of this dissertation can be of practical use to government agencies, educators, and researchers.